

дуфор (отв.ред.). – К.: Наук. думка, 1980. – 323 с.; Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 400 с.; Семенова Л.Е. Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории). – М.: Индик, 2006. – 400 с.

⁴ Ясюк Т. Богдан Хмельницький та його місія в зовнішній політиці України // Народна правда. – 2009. – 24 лист.

⁵ Воссоединение Украины с Россией... – С.456.

⁶ Там само. – С.446.

⁷ Costin M. Letopisețul țerei Moldovei... – S.66.

⁸ Семенова Л.Е. Вказ. праця. – С.197.

⁹ Воссоединение Украины с Россией... – С.457.

¹⁰ Там само. – С.446.

¹¹ Там само. – С.187.

¹² Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький – С.218.

¹³ Воссоединение Украины с Россией... – С.242.

¹⁴ Ермоленко А.Ф. Вказ.праця. – С.231.

¹⁵ Costin M. Letopisețul țerei Moldovei... – S.67.

¹⁶ Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки... – С.85.

¹⁷ Воссоединение Украины с Россией... – С.192.

¹⁸ Costin M. Letopisețul țerei Moldovei... – S.67.

¹⁹ Воссоединение Украины с Россией... – С.447.

²⁰ Ермоленко А.Ф. Вказ.праця. – С.231.

²¹ Шевальє П. Вказ.праця. – С.129.

²² Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. – Санкт-Петербург: В типографии П.А.Кулиша, 1861. – Т.8. – С.328.

²³ Літопис Самовидця... – С.59.

²⁴ Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С.50.

²⁵ Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (3 давніх часів до середини ХХ ст.) / Кол. монографія В.М.Ботушанський, С.М.Гакман, Ю.І.Макар та ін. – Чернівці: Рута, 2005. – С.104-105.

²⁶ Хотинщина: історичний нарис / Кол.монографія О.Добржанський, Ю.Макар, О.Масан – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – С.98.

²⁷ Краткое описание Малороссии // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам / Под ред. О. И. Левицкого. – К., 1878. – С.226.

²⁸ Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки ... – С.85.

²⁹ Воссоединение Украины с Россией... – С.460.

³⁰ Там само. – С.447.

³¹ Там само. – С.460.

³² Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.). – Кишинев: Штиинца, 1987. – С.207.

³³ Costin M. Letopisețul țerei Moldovei... – S.70.

³⁴ Воссоединение Украины с Россией... – С.192.

³⁵ Алеппский П. Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским. – Кн. XII. – С.112.

³⁶ Воссоединение Украины с Россией... – С.460.

³⁷ Там само. – С.458.

³⁸ Грушевський М. Вказ.праця. – С.109.

³⁹ Воссоединение Украины с Россией... – С.433.

⁴⁰ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России... – С.347, 352.

⁴¹ Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки... – С.85.

⁴² Літопис Самовидця. – С.230.

⁴³ Мохов Н.А. Молдавия в эпоху феодализма. – Кишинев: Изд-во «Карта молдовеняскэ», 1964. – С.325.

⁴⁴ Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки... – С.85.

⁴⁵ Смолій В., Степанков В. Вказ.праця. – С.353.

⁴⁶ Жерела до історії України-Руси... – С.142.

⁴⁷ Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки... – С.85.

⁴⁸ Воссоединение Украины с Россией... – С.192.

*Лилия ДРОБИНА
(Черновцы)*

БУКОВИНА ВО ВРЕМЯ МОЛДАВСКОГО ПОХОДА Б.ХМЕЛЬНИЦКОГО 1650 г.: ПРОБЛЕМА СИТУАЦИИ В РЕГИОНЕ

В статье говорится о необходимости установления союза между Украиной и Молдавией, которая находилась в вассальной зависимости от Турции, а также в близких связях с Польшей в период Освободительной войны Б.Хмельницкого и его влияние на международную ситуацию в регионе.

Ключевые слова: Молдавия, Крымский ханат, Османская империя, Б.Хмельницкий, В.Лупу, казаки, орда.

*Liliya DROBINA
(Chernivtsi)*

BUKOVYNA DURING MOLDOVIAN CAMPAIGN OF B.KHMELNYTSKYI IN 1650: PROBLEM OF THE SITUATION IN THE REGION

The article discusses the need for the establishment of the union between Moldova and Ukraine, which was a vassal of Turkey, as well as in close ties with Poland, during the Liberation War of B.Khmelnitsky and its impact on the international situation in the region.

Keywords: Moldavia, the Crimean Khanate, the Ottoman Empire, B.Khmelnitskyi, V.Lupu, Cossacks, horde.

УДК 94 (498.7) «1812/1868»

*Тамара БОГАЧИК
(Чернівці)*

САДІВНИЦТВО ТА ВИНОГРАДАРСТВО ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ У ДОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД (1812 – 1868 рр.)

У статті на основі архівних джерел та опублікованих праць зроблено спробу визначити роль садівництва та виноградарства в економічному житті північнобессарабського краю у дореформений період (1812–1868 рр.).

Ключові слова: Північна Бессарабія, фруктові сади, виноградарство, царани, повітові центри.

Відтворення цілісної картини соціально-економічного розвитку кожного регіону має важливе значення для відображення історичної дійсності краю. Зацікавлення історією Північної Бессарабії, де проживала (і проживає) значна частина українців, зумовлюється подіями, які відбувалися на цій території після її входження у 1812 р. до Російської імперії. Безперечно, висвітлення історії розвитку північнобессарабського краю дореформеного періоду у XIX–XX ст. доволі часто супроводжувалося тенденційними історичними доробками, яким притаманне однобоке відображення історичного процесу. Не стало винятком й відображення економічної динаміки Хотинського, Бельцького та Сороцького повітів у досліджуваній період, коли здебільшого замовчувалася експансіоністська політика російського царизму. Зазначене стосується й стану садівництва та виноградарства – провідних галузей північнобессарабського господарства. Тому автором поставлено завдання: проаналізувати на основі архівних джерел та опублікованих праць специфіку північних повітів Бессарабії у розведенні та вирощуванні садів й виноградників, визначити роль садівництва та виноградарства в економічному житті північнобессарабського краю, значні території якого нині є невід'ємною частиною суверенної держави Україна.

У господарському розвитку Хотинського, Бельцького та Сороцького повітів по закінченні російсько-турецької війни 1806–1812 рр. садівництво та виноградарство було потребою не тільки поміщиків, а й малоземельних селян. Про це зазначається у працях Л.Берга, А.Зашука, І.Анцупова, Я.Гросула, І.Будака, В.Жукова, А.Скальковського, М.Мунтяна та інш. Певний зиск від продажу урожаю яблук і слив мали жителі Хотинського та Бельцького повітів, оскільки вивозили його для продажу в інші губернії. Головним стимулом для розвитку торгівельного садівництва і виноградарства був відносно високий дохід від цих галузей сільського господарства¹. Так, приміром, на середину XIX ст. вартість пуда чорнослива у порівнянні з 1820 р. зростає з 40–50 коп. до 2 руб. сріблом; яблук – з 60–80 коп. до 2 руб. 70 коп.; черешні – від 60–70 коп. до 1 руб.; вишень – від 50–60 коп. до 80 коп.; абрикосів – від 40–50 коп. до 2 руб. 30 коп.; груші – від 80–1 руб. 20 коп. до 2 руб. сріблом².

Північнобессарабські повіти, де земельні угіддя були горбистими і менш придатними для овочівництва, складали суцільний сад. Причому місцеве садівництво, як зазначав Л.Берг, процвітало тут ще за турецького панування³.

Згідно зі статистичними даними 1817 р., у Північній Бессарабії було 2869 садів. Більшість з них зафіксовано в Хотинському повіті – 1503 (29%) (для порівняння: у Бельцькому – 811 (15%), Сороцькому – 555 (9%). Причому найбільше поміщицьких садів налічувалося в Хотинському повіті – 174 (для порівняння: в Сороцькому – 76, Бельцькому – 95)⁴.

У 20-ті роки XIX ст. кількість фруктових садів у регіоні різко збільшилася. До прикладу, у 1826 р. тут вже налічувалося 6094 фруктових садів, в яких росло 677 070 дерев⁵. Зокрема, у повітовому місті Хотині було 77 садів, у яких налічувалося 10 289 фруктових дерев. Підкреслимо, що це був третій показник серед бессарабських повітових міст (для порівняння: Акерман – 12560 фруктових дерев; Ізмаїл – 18277 дерев)⁶.

Причому у Хотині було найбільше сливових дерев – 5539 (відповідно у Кишиневі – 3197 дерев слив, Бендерах – 5232 дерева, а в Бельцях – 886 дерев). Аналогічно в Хотинському повіті налічувалося 450 760 сливових дерев, а в Бельцькому повіті – 98 188 дерев.

Варто зазначити, що садівництвом займалися в основному царани (особисто вільні селяни, які мешкали на власних або поміщицьких землях і були залежними від землевласника виділеною земельною ділянкою) і резеші (дрібні землевласники)⁷. Так, приміром у Бельцькому повіті зафіксовано 444 царанських садів і 254 резешських, а в Хотинському – відповідно 1274 царанських садів і 3 резешських⁸. Щодо відомостей по останньому регіону, то це найвищий показник на бессарабських землях. Відповідно і поміщицьких садів у Північній Бессарабії у вказаний період було найбільше: у Бельцькому повіті – 95; Сороцькому – 76; Хотинському – 174⁹. Відомості щодо фруктових садів у господарствах державних селян і міщан відсутні. Це пояснюється тим, що більшість садів на міських землях були невеликими за розмірами (1–2 десятини) і тодішня статистика не враховувала їх як такі¹⁰.

Проте варто зауважити, що переважно всі фруктові сади, навіть і в переважній більшості поміщицьких господарств, перебували у занедбаному стані, адже належного догляду за ними не було. Окрім того, значна частина дерев були несортівими, бо розводилися або від кореневих відростків, або ж просто пересаджувалися з лісу¹¹.

Окрім того, сади бессарабських царан, що перебували на поміщицьких землях до 24 листопада 1834 р., складали їх власність, яку вони при переході могли продати, якщо поміщик не залишав їх за собою¹².

Царський уряд сприяв і заохочував прагнення поміщиків займатися садівництвом. У зв'язку з цим у 1849 р. пропонувалося поширити пільги власникам садів, якими вже користувалися жителі Криму, і на повіти Бессарабії. За вирощення та дбайливий догляд за садами передбачалися грошові премії у розмірах від 15 до 25 руб. сріблом та почесні нагороди і відзнаки¹³.

Селянське садівництво розвивалося переважно в Грозинецькій, Клішковецькій і частково Рукшинській волостях Хотинського повіту. Ці три волості, що в народі звалися російською Буковиною і були населені українцями, в кліматичному і топо-

графічному відношенні мали сприятливі умови для розведення садів. Таким чином, вже у 30-40-х роках XIX ст. Хотинський повіт, де налічувалося 3033 сади, займав друге місце серед бессарабських садів після Орґеєвського повіту (7497).

На середину XIX ст. із 23 тис. фруктових бессарабських садів у Хотинському повіті було 5015, з яких у володінні поміщиків – 128, селян – 4887 (для порівняння: всього у Бельцькому – 680, Сороцькому – 1293, Орґеєвському – 5225)¹⁴.

У зазначений період серед фруктових дерев у повітах Північної Бессарабії переважали слива, груша, яблуня, вишня, айва, черешня, абрикос, волоський горіх. Наприклад, тільки у 123 садах сороцьких міщан і євреїв росли 8234 сливові дерева, 6040 вишень, 600 черешень, 690 груш, 500 яблунь, 450 персиків, 240 абрикосів, 350 волоських горіхів. У 600 селянських садах Бельцького повіту налічувалося до 20 тис. фруктових дерев, у 4887 садах Хотинського повіту – 644 181, Сороцького – 37920 дерев. Проте у Бельцях було тільки 3 поміщицькі фруктові сади з 1590 деревами¹⁵.

Промислова переробка плодів фруктових дерев зумовила розширення виробництва і збуту фруктів (слив, яблук, груш). Однак це було характерно лише для заможних селянських господарств, в яких росло кілька сортів дерев. А в більшості випадків сади селян-резешів мали вигляд городів із заростями сливняка, декількома яблунями, горіхами й абрикосами¹⁶.

У 50-60-х рр. XIX ст. у господарствах північнобессарабських селян в середньому налічувалося 2-3 десятки дерев. Тільки в Хотинському повіті в окремих селянських садах було від 100 до 1300 дерев¹⁷. Звичайно, тільки найбільш заможні селяни мали великі і добре доглянуті сади, які приносили значні грошові доходи. Значно більшими за розмірами були поміщицькі сади. Приміром, у середньому на один поміщицький сад у Хотинському повіті припадало понад 800 дерев¹⁸.

Однак у цьому ж повіті державні селяни через малоземелля не займалися садівництвом. У рапорті головного статистичного комітету Новоросійського краю від 8 грудня 1850 р. зазначалося, що у хотинських державних селян відсутні сади, які б заслуговували на увагу за своїми площами і доброякісністю плодів¹⁹. Підкреслено, що в основному у всіх господарів біля будинків було по декілька фруктових дерев. Проте, як зазначає молдавський дослідник І.Анцупов, за їхнім станом не було відповідного догляду²⁰.

У передреформений період у фруктових садах північнобессарабських повітів найбільш поширеною була слива, зокрема, «венгерка», яку використовували для приготування чорносливу. В поміщицьких садах зустрічалися ренклоди і «французькі» сливи. У середньому з одного сливового дерева, приміром, у господарствах Хотинського повіту знімали до 6 пудів слив (96 кг)²¹.

Зібраний урожай слив піддавали сушінню. Цей процес у досліджуваній період почав набувати важливого значення серед промислів місцевого населення. Сливи сушили у чотирикутних ямах – лозницях, довжина яких складала 4 аршини (288 см), а ширина – 2 аршина (142 см), глибина – 1 аршин (71,1 см). Внизу ями влаштовували вогонь, а зверху вимуровували стіни, на які ставили чотирикутну раму з поперечиною посередині. Дно цієї рами заплітали лозовими гілками, щоб у щілини між ними не могли впасти сливи. На такі рами насипали 25-30 пудів (410-492 кг) слив, а внизу розводили вогонь. Дим і теплота від дровець проходили через сливи, висушуючи їх²².

Виготовлений чорнослив разом з продукцією місцевого садівництва відправлявся на продаж в різні губернії Російської імперії²³. Таким чином, садівництво у передреформений період стало високотоварною галуззю сільськогосподарського виробництва північних повітів Бессарабії.

Виноградарство у досліджуваному регіоні розвивалося досить повільно і не було таким поширеним, як на півдні Бессарабії. Після входження бессарабських земель до складу Російської імперії у трьох північних повітах зосереджувалося найменше виноградників. Точних відомостей про їхню чисельність того періоду немає. Сучасники зазначали, що про виноградарство менше всього турбувалося місцеве населення у порівнянні з іншими галузями господарства. Відповідно і розвиток його проходив не швидкими темпами²⁴.

До середини 20-х років XX ст. частка виноградників у північних повітах становила 24,3 % загальнобессарабських (1586 виноградників), де вироблялося 118 216 відер вина (1 відро – 12,3 л)²⁵.

Найменше виноградників, за даними М.Демченка, налічувалося у Хотинському повіті – 5, найбільше у Сороцькому – 1175. Причому в останньому значна частина садів перебувала у володінні дрібних власників – державних селян та резешів. Бессарабські поміщики володіли 196 виноградними садами у північних повітах краю²⁶.

Однак наведені відомості досить суперечливі і викликають сумніви. Архівні джерела подають дещо іншу статистику. Зокрема, вже у 1827 р. у Бельцькому повіті зафіксовано 1529 виноградників, з урожаю яких одержували 115 816 відер вина. А в Хотинському повіті зазначаються тільки 7 виноградних садів, з яких виробляли 665 відер вина. У Бельцях вирощувався один виноградник, що давав 15 відер продукції, а в Хотині – не зазначено жодного²⁷.

Вищевказані дані цілком підтверджують висновок І.Анцупова, що в селах Хотинського повіту через специфічні природні умови селяни і міщани мало займалися виноградарством. Однак інші архівні статистичні дані за 1826 рік зафіксували в Хотинському повіті 57 виноградників, що давали 2,4 тисячі відер вина²⁸. Звичайно, упродовж року тут не могли відбутися настільки значні зміни.

У наступні два десятиліття посадка виноградної лози на північнобессарабських землях дещо зросла. Проте у порівнянні з південними повітими Бессарабії північний регіон значно відставав. Основною причиною залишалися природні кліматичні умови, що не зовсім сприяли розвитку цієї галузі. Серед північних повітів на початок 1840-х років тільки в Бельцькому повіті було виготовлено 416 242 відра вина, а в двох інших – близько 200 тис. відер²⁹. Наведена статистика свідчить про збільшення кількості виноградників у досліджуваному регіоні.

Однак отримати достовірну інформацію щодо виноградників досить складно, адже за твердженням М.Балласа, на вказаних територіях виноградників у чистому вигляді зустрічалося мало. Здебільшого виноградниками і садами вважали території, де росло по декілька кущів³⁰.

Аналіз статистичних відомостей свідчить, що у Північній Бессарабії виноградники займали значні масиви на землях царан. Так, приміром, у 1840-і рр. XIX ст. в селянських господарствах Сороцького повіту налічувалося 1089 виноградників, у Бельцькому – 650, Хотинському – всього 17. Відповідно власниками 86 садів у Сороцькому повіті були поміщики. У Бельцькому повіті зафіксовано 70 поміщицьких виноградників, Хотинському – 40³¹.

Варто зазначити, що в середньому з урожаю десятичини виноградника на північнобессарабських землях виготовлялося від 750 відер вина в Бельцькому повіті до 1200 відер вина в Сороцькому повіті. Вартість одного відра становила 15 коп. сріблом³².

Однак відсутність шляхів сполучення не давала можливості значній частині дрібних власників збувати вирощувану продукцію на ринках. Тому здебільшого ця категорія населення північнобессарабських повітів залишала урожай винограду для власних потреб³³.

У 50-60-ті рр. XIX ст. помітно зросла кількість виноградних кущів у поміщицьких садах. До прикладу, в Сороцькому повіті вирощувався 84 821 виноградний кущ у поміщицьких господарствах (для порівняння: у Хотинському – 40723, Бельцькому – 14 000 кущів). Відповідно селяни Сороцького повіту були власниками 1089 садів (43 220 кущів), Хотинського – 17 садів (550 кущів), Бельцького – 650 садів (25 000 кущів)³⁴.

Варто підкреслити, що поміщицькі виноградники за своїми розмірами значно перевищували селянські. Зокрема, в середньому один поміщицький виноградник у Хотинському і Сороцькому повітах налічував біля 1 тис. кущів (для порівняння: в Орґевському – біля 600 кущів, в Бендерському – до 6,6 тис. кущів). У цей же час селянські виноградники нараховували близько 30-40 кущів³⁵.

Порівняно кращі сади Сороцького повіту мали вищу врожайність, ніж в інших північних повітах. Тут з однієї десятичини плодів виготовляли більше 1 тис. відер вина. Проте, як відзначали сучасники

К.Тардан та М.Баллас, північнобессарабські господарі приділяли незначну увагу вирощуванню виноградної лози, тому суцільних виноградників тут було мало, здебільшого у кожному господарстві по декілька кущів цієї рослини³⁶.

У 50-60-ті рр. XIX ст. у повітових центрах теж значно збільшилися обсяги виноградних садів. Особливо це стосується м. Сороки, де у господарствах міщан налічувалося 63 990 виноградних кущів. Відповідно у м. Бельцях місцеве населення доглядало 30 070 кущів винограду³⁷.

Варто підкреслити, що переробка продукції виноградної галузі у примітивних умовах власних господарств північнобессарабців, так зване виноробство, стало однією з найбільш прибуткових галузей сільських промислів. Вже на середину XIX ст. відро вина коштувало 30 коп. Фактично з однієї десятичини в середньому отримували близько 300 руб. За підрахунками молдавських дослідників, жодна галузь землеробства не давала такого високого доходу³⁸.

У звітах бессарабського губернатора зазначалося, що виноградного вина достатньо для внутрішнього споживання в усіх повітах, окрім того, цю продукцію в значній кількості вивозять за Дністер в різні губернії для продажу³⁹.

Зазначимо, що вже на початку 1860-х рр. щорічно з північнобессарабських повітів вивозилося для продажу близько 30 тис. відер вина. Причому найвищий показник зафіксовано по Бельцькому повіті – 24 592 відра (для порівняння: по Сороцькому повіту – 6966 відер; Хотинському – 1296 відер; м. Сороки – 1610 відер)⁴⁰. Здебільшого вивіз вина на продаж здійснювався до Кам'янець-Подільського та повітів Бессарабської губернії.

Підводячи загальні підсумки щодо розвитку садівництва та виноградарства у північних повітах Бессарабії, необхідно заакцентувати, що зазначені галузі господарства відігравали значну роль в економічному житті досліджуваного регіону. Сприятливі кліматичні та топографічні умови забезпечили інтенсивний розвиток садівництва в повітах, що поступово ставало традиційним заняттям досить чисельних соціальних груп краю: царан, резешів та поміщиків. Спостерігається упродовж всього дореформеного періоду динамічне зростання кількості фруктових садів в Бельцькому та Сороцькому повітах. В Хотинському повіті переважали сливові сади.

Значний попит на ринку продукції садівництва, зокрема чорносливу, яблук, груш, вишень, черешень сприяв торгово-промислому розвитку цієї галузі. Окрім того, промислова переробка урожаю слив – їхнє сушіння слугувала появі нового промислу північнобессарабців, який з часом став традиційним.

Щоправда, відсутність агротехнічного догляду за фруктовими садами негативно впливала на товарність садівництва.

Великими власниками виноградників упродовж досліджуваного періоду залишалися місцеві поміщики. Значна частина виноградної лози вирощувалася у господарствах північнобессарабських царан та резешів. Значні площі під виноградниками знаходилися у повітових центрах, зокрема у м. Сороки. Високоприбуткове виноградарство забезпечувало не тільки внутрішні потреби Північної Бессарабії готовою продукцією, а й давало значний дохід місцевому населенню від продажу вина за межами регіону.

¹ Жуков В. Сельскохозяйственное предпринимательство купцов и мещан Бессарабии (1812-1861 гг.) / В. Жуков/ Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – 1964. – С. 496. ; Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. / А. Скальковский. – Одесса: Тип. Францова и Нитче, 1853. – Ч. II. – С. 272.

² Національний архів Республіки Молдова (дані НАРМ). – Ф. 6, оп.10, спр.168. – Арк. 4; Зашук А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба / А. Зашук. – С.-Петербург, 1862. – С.207.

³ Берг Л. Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство / Л. Берг. – Кишинев, 1903. – С.152.

⁴ Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии / [под редакцией И.И. Халиппы]. – Кишинев, Тип. Шлиомовича, 1907. – Т.III. – С.3-228.

⁵ НАРМ. – Ф.2, оп. 1, спр. 1046. – Арк. 81-87.

⁶ Там же.

⁷ Добржанський О. Хотинщина: історичний нарис / О. Добржанський, Ю.Макара, О.Масан. – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – С.146.

⁸ Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии – С.3-228; Мунтян М. Экономическое развитие дореформенной Бессарабии / М. Мунтян // Ученые записки Кишиневского гос. университета. – Кишинев: Штиинца, 1971. – Т.117. – С.101.

⁹ Там же.

¹⁰ Жуков В. Вказ. праця. – С.495.

¹¹ Ермолинский К. Сборник статистических сведений по Хотинскому уезду / К. Ермолинский. – Москва, Типо – монография Кушнерова И. и К., 1888. – С.343.

¹² Зашук А. Вказ. праця. – С.264.

¹³ Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. – Собрание 2-ое. Т. XXIV. Отделение 2-ое, 1849. – С.-Петербург, 1850. – № 23717. О поощрении садоводства и огородничества. – С. 302.

¹⁴ Скальковский А. Вказ. праця. – С. 220, 221.

¹⁵ Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф.3, оп.1. – Спр.82. – Арк. 112-136.

¹⁶ ДАОО. – Ф.1, оп. 215, спр. 20. – Арк. 22-23; Ф.3, оп. 1, спр. 79. – Арк. 5.

¹⁷ Гросул Я. Прогрессивное значение присоединения Бессарабии к России / Я. Гросул, И. Будак. – Кишинев: Карта молдовеняскє, 1967. – С. 250.

¹⁸ Там же, с. 251.

¹⁹ ДАОО. – Ф.3., оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 7, 18.

²⁰ Анцупов И. Государственная деревня Бессарабии в XIX в. (1812-1870 гг.) / И. Анцупов. – Кишинев: Штиинца, 1966. – С.85.

²¹ Берг А. Вказ. праця. – С.152; Могилянський Н. Географический очерк Бессарабии / Н. Могилянський. –

Кишинев: Бессарабская жизнь, 1910. – С. 11; Могилянський Н. Плодоводство Бессарабии и его нужды / Н. Могилянський. – Кишинев: Тип. Бессарабского губернского правления, – 1913. – С.12.

²² Могилянський Н. Вказ. праця. – С.12-13.

²³ Архів Одеського товариства історії і старожитностей. Батьянов И. Статистическое описание Бессарабии [рукопись]. – Ф.5, Спр. 669. – Арк. 56.

²⁴ Виноградарство и виноделие / Составлены применительно к Новороссийскому краю и Бессарабии К. И. Тарданом. – Одесса: Тип. Францова и Нитче, 1854. – С.5-7.

²⁵ НАРМ. – Ф.2, оп.1, спр. 1046. – Арк. 72-74.

²⁶ Демченко Н. Виноградарство и виноделие Молдавии в XIX – начале XX в. / Н. Демченко. – Кишинев: Штиинца, 1978. – С. 12.

²⁷ НАРМ. – Ф.2, оп.1, спр. 1046. – Арк. 4-37; 81-87.

²⁸ Анцупов И. Вказ. праця. – С.160.

²⁹ Гросул Я. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861 гг.) / Я. Гросул, И. Будак. – Кишинев: Карта молдовеняскє, 1967. – С. 225.

³⁰ Баллас М. Виноделие в России. – Одесса: Тип. Нитче, 1865. – С.23.

³¹ Там же, с.22.

³² ДАЧО. – Ф.3, оп. 1, спр.27. – Арк. 24.

³³ Баллас М. Вказ. праця. – С.26

³⁴ ДАОО. – Ф.3, оп. 1, спр. 82. – Арк. 114, 128, 136, 157 (об.).

³⁵ Баллас М. Вказ. праця. – С.26; Виноградарство и виноделие – С.7.

³⁶ Гросул Я. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861 гг.) / Я. Гросул, И. Будак. – Кишинев: Карта молдовеняскє, 1967. – С. 227.

³⁷ ДАЧО. – Ф.3, оп.1, спр. 82. – Арк. 112, 126.

³⁸ Гросул Я. – С. 240.

³⁹ НАРМ. – Ф.2, оп.1, спр. 1199. – Арк. 5.

⁴⁰ НАРМ. – Ф.2, оп.1, спр. 7580. – Арк. 186.

Тамара БОГАЧИК
(Черновцы)

САДОВОДСТВО И ВИНОГРАДАРСТВО СЕВЕРНОЙ БЕССАРАБИИ В ДОРЕФОРМЕННЫЙ ПЕРИОД (1812-1868 гг.)

В статье на основе архивных источников и опубликованных трудов сделана попытка определить роль садоводства и виноградарства в экономической жизни северобессарабского края в дореформенный период (1812-1868 гг.).

Ключевые слова: Северная Бессарабия, фруктовые сады, виноградарство, царане, уездные центры.

Tamara BOHACHUK
(Chernivtsi)

HORTICULTURE AND VITICULTURE OF NORTHERN BESSARABIA IN THE PRE-REFORM PERIOD (1812-1868)

On the basis of archival sources and published works the author have made an attempt to define the role of horticulture and viticulture in the economic life of Northern Bessarabia in the pre-reform period (1812-1868).

Keywords: Northern Bessarabia, orchards, viticulture, tsarany, county centers.